

A2550.

Reiman, W.: E. põllu-
töö ajalugu.

EX LIBRIS

K-RAUD

WILLEM REIMAN
PATRIAE IN/ERVIENDO CONSUMOR

Lesti

Põllutöö ajalugu.

Kõne

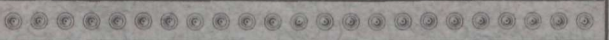
Wiljandi Eesti Põllumeeste Seltsi 30. aastapäeval
16. detsembril 1901.

Pidanud W. Reiman.

Jurjewis (Cactus).

„Postimehe“ kirjastus ja trükk.
1902.

A 2550.

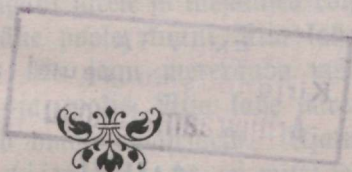
Lesti põllutöö ajalugu.

K õ n e

Wiljandi Eesti Põllumeeste Selti 30. aastapäeval
16. detsembril 1901.

Pidanud W. Reiman.

Jurjewis (Tartus).

„Postimehe“ kirjastus ja trükk.
1902.

itao 2

kirjalaja öötullõy

у н о й

Дозволено цензурою. — Юрьевъ, 22 января 1902 года.

Arhiiviraamatukogu

ENSV TA
Kirjandusmuuseumi
Arhiiviraamatukogu

24184

(kirjalaja öötullõy)

Arhiiviraamatukogu

Sesti põllutöö ajalugu.

„Teid ma teretan, Gestimaa pojad,
Kellel kulmud kuumavad töös,
Kellel südamed rindades soojad,
Selginud sihid filmade ees!
Igauest kaob põline põud,
Ilmub isamaal teie jõud:
Astuge ette!“

Isamaale ilmusivad „Gestimaa pojad“ umbes 1300 aasta eest. Nad tuliwad homniku poolt üle Narowa jõe. Sel käisiwad sugulaste jalgad, karjalased. Gestlased tungisiwad tagant järele ja karjalased rõhuti ikka edasi lääne poole, kummi Riia laheni. Siin pööras üks jagu mereranda mööda lõuna poole ja walis Riia lahe ääre ja Wäina kaldad omale eluasemeks. Ujalugu nimetab neid liiwlasteks, ei mitte sellepärast, et nad liiwasel maal asusiwad, waid wähest sellepärast, et nad oma päris kodumaal, nimelt Numuse järwe ümber, oma keelt Livvin kieleks hüüawad, mis ka tõepoolest liiwlaste keelemurdega kõige rohkem kokku käiwat. Teine haru karjalasi

laenetas üle mere Saaremaale ja kui see
 kehwa saar kitsaks kippus jääma, Sõrremaalt
 Sääre ninast üle merekaela Kuramaale,
 millele nad nime andsiwad. Sest keeletea-
 duse põhjal ei ole waja kahelda, et karja-
 lased, kyrialid, корелы, chori, churi,
 kurelased, üks ja seesama rahwas ja
 nimi on. Praeguselt Gestimaalt läbi
 minnes ja lühem ehk kauem aeg siin asu-
 des jätswad nad kohanimesedes omale jää-
 dawa mälestuse maha. Kõik kohanimed,
 mill Kar— ehk Kur— alufeks, kuulutawad
 karjalaste ehk kurelaste meie maal asumist:
 Kareeda, Kareli, Karila, Kariste, Karja, nii-
 sama: Kurkund, Kurkilla, Kuremaa, Kure-
 saar, Kurewere. Nagu keele, iseloomu, riiete
 ja muu järele tohib armata, wõiks ehk lõuna-
 poolsem jagu eestlasi — tartlased — Weipsi-
 järwe lõuna otsast hiljem meie maale rän-
 nanud olla. Nad näikse kauem pärissoomlas-
 tega ühenduses seisnud olewat, kui Tallinna
 murde kõnelejad eestlased.

I.

Wististi oliwad esiwanemad Läänemere randa tungides juba põlluharijad. Wähemalt ei tunne ajalugu ühtegi aega, kus Soome sugu seda tööd mitte ei toimetanud.

Kaske wõitlus ja töö ootas neid siit kareda loodusega ja lahja maapinnaga. Aga kinas on eestlased waewa ja higi fartnud?

"Teid ma teretan, Gestimaajärgsed, Kellel kulmud kuumanud töös!"

Endised kodumaa elanikud kiwi- ja prongiajast ei ole wist mitte põldu harinud. Weel Läti Hindrefu päiwil, kus meie esiwanemad vähemalt pooltuhat aastat maal wiibisid, oli juur oja Gestimaad ikka alles üksainus põhjatu põline mets. Kus maa kuiwem ja mullapind rammusam oli, jääd tõusid igawesed tammetiired taewa poole. Nõmmed oliwad kaetud mändadega, mida mõeta sai. Madalamal maal kaswasid kuuse kõred, ehk jälle kase, lepa ja kadaka rägastik. Mis maru murdis, see jäi mädanema ja kattis risti rästi maad. Wäädid ja lopsakas rohi tungis okstest läbi ja kaswas nende ümber, nii et läbi-pääsmine paiguti wõimatu wõis olla.

Nende metsahiiglaste kallale pidiwad meie esiwanemad asuma, et maad sundida wilja kandma. Mis higi ei olnud waja walada, enne kui kiwikõwad tammed oma pääd paenutasiwad? Minus terariist metsjale surmawaks tapjaks oli kirwes. Kirwe algusjuur on mitme uurija järele kara, kare. Wahest tarwitati kirwest ka maapinna üleskiskumiseks ja lobedaks tegemiseks. Sest kirwe — kare — jugulane kara tähendab Soome keeli adrarauda, Ersa-Mordwa keeles adranuga, Moskha-Mordwa murdes otse atra ennaft. Woguli keele karantem oewat meie kündma. Wana Eesti ühesahaga ader ehk seanina ei ole õieti muud, kui kirwetera, mille taha wahest kergemaks tarwituseks wang ja käsipuu kinnitati. Läänes ja Saares ei ole paiguti praegu niisugustel atradel raudteragi ees. Nad oliwad lihtsalt terawaks tehtud konksu moodu puupakud ehk otse puukonksud. Et wana ader konksu taoline wõis olla, sinna poole ehk juhib töö nimi, mis selle tööriistaga tehtakse: k ü n d m a. Kündma? Weil on üks ihuliige, mille nimi wahest sellest samast kannuist on wõrsunud: küüs, küüne, Soome kynsi. Wanem ader ehk oli nii kõwer, küüne sarnane tugew puukonks, millega maapinda weidi üles kisti. Sellest samast tüwest kare wõiks ehk ka äffe nimi karu, karuäke, tõusnud olla, mis tugewatest kuuseokstest oli walmistatud. Soomes kannab

see tööriist weel praegu wana nime — karhu.

Oli mõne künka otsas wäike lagedid laastatud, siis tõusis küsimine, mis maharaintud puudega teha?

Kahesuguse kostuse leidjivad esivanemad.

Kas tehti saatu, alet, wõi loodi kütist.

Wanem wiis on saadutegemine.

Kewade — huuhtikuus — meie aprilli

aegu raiuti mets maha, nõnda et terwe maatükk puutliwedega ja hagudega oli kaetud. Nii kuivas ta juwe otja. Järgmisel kewadel pisteti tuli otja ja põletati puud ja otjad ära. Kännud jäiwad niisama maasje ja puujuured. Muud põllutööriista niisugusel raismikul ei wõidud tarwitada, kui karuäkkeid. Nende paenduwad pulgad käiswad kändudest üle ja ei jäänud juurte taha maa sees kinni. Niisutas joe wihm maad, siis heideti seeme tulimulda ja sibliti sellel sama karuäkkega sisse.

Koguti sügise lõikus kokku, siis jäi maa liigutamata niisama seisma ja külwati järgmisel kewadel uuesti. Et rohi juba wõimust wõttis ja põletatud maapind kõwemaks oli läinud, siis oli teise aasta lõikus muidugi weel kehwen.

Jäeti see tükk saaduntaad siis maha, kuhu mets jälle pääle kaswas, ja kisti uus metsasalk põlluks.

Ülem aste sellest esialgsest põlluharimise wiisist oli kütiseloomine. Ei lepitud

jelleaga, et saatus puud ainult tuhaks
 põletati, waid ka mullapinna pääle püüti
 mõjuda, temagi päälmine fõrd tuhaks
 „küitta“, et ta rammusamaks läheks. Maha-
 raiutud puud ja haod aeti pikkadesse huni-
 futesse, hunikute wahel lagedaks saanud wahed
 fisti adraga — kõwast puust walmistatud
 fõnfjuga — üles. Oliwad puu- ja hao-
 fihid ära kuiwanud, niisama ka mättad tahe-
 nenud, siis kaeti puud mätastega ja pisteti
 parajalt õõtsuwa tuulega tuli otja. Nii
 saadi tuhka rohkem ja rohjuured põlesiwad
 tulimullaks. Tuha ja tulimulla hunikud
 aeti laiale ja külwati wili pääle. Niisugune
 „kõetud“ maa andis kunni 4 saaki. Siis
 oli temagi kandmise wõim otjas, jäi lah-
 jaks. Ta jäeti sööti ja mets kaswas pääle,
 aga pikkamisi, sest et parem ja pehmem
 muld oli kütiseloomisel ära kõrwenud.

Nii tekkiswad metsalahkudesse meie
 põllad ja kütis maa d. Wanem wilja
 selts, mida külwati, oliwad naerid. Tuba
 meie muinasjutud kõnelewad rohkesti laia-
 listest naeripõldudest. Naeri juured ei tarwita
 sügawat, kobedat mulda, ja naeris õnnistab
 iseäranis hästi tuha sees. Ja teiseks o d e r.
 Oder on wili, mis kõige lühema ajaga walmib.
 Ja walmimise aeg oli wanemal põlwel palju
 lühem, kui nüüd. Meil on tunnistusi, et
 wanasti meie kare kliima weel palju karedam
 oli ja maapind palju märjem. Põlised
 metjad hoidiswad kewade lund ja jääd kaua

finni ja ei lastnud suwegi päikese kiiresid mullapinda hästi soojendada ega kuiwatada. Talwed jälle oliwad nii waljud, et weel orduajal külm taliwilja tihti ära wöttis. Minult naeris, mida hilja Jaani-päewa aegu wõib küllwata, ja oder, mis wara annab lõigata, sigis sell karedal ajal. Hiljemalt tuli weel juure rufis, nisu ja kaer.

Kõrswilja koristamiseks tarwitati terariista — lõikamiseks — olgu wika-tit — wiga tegija —, olgu sirpi, mis lõunapoolsetelt naabritelt laenati.

Lõigatud wili pandi põllul rõuku-desse ja kuhelatesse ja kuiwatati rehespartel. Wili pidi hästi kuiv olema, muidu oleks ta aidas palawaks ja raisku läinud. Seit panipaigad oliwad niisfed maaalusjed, seestpoolt õlgedega ja kasetohuga wooderdatud koopad; pärast täitmist maeti suu ettemaatlikult finni, künti üle ja küllwati weel wili pääle. Seda oli rahutumate aegade pärast tarwis, kus aidaist, mis kõrgete postide otja oliwad ehitatud, wili fergesti rööwijate waenlaste jaagiks oleks wõinud jaada. Rehes kuiwatatud wili peksti õues w artadega ehk kootidega päädest wälja. Jahwatamist toimetati käsi-kilwidega, mis orjade ja waestelaste töö oli. Meie weski on uuema aja leidus ja kofkupandud sõnast wesikiwi lühendatud. Jahwatati jahu. Tangu, soormid, suruti puuuhmrites. Öled ja kõlkad tarwitati

loomapõhuks. Katusteks võeti kuusetoort ehk kasetohtu, nagu metsanurgas vahel nüüdisi kõrvalisi hooneid kaetakse. Mõlemate, loomapõhu ja katusekatmiseks, ei küündinud õled mitte. Sest isegi Väti Hindreku ajal 13. aastajal ei olnud põllutöö veel kuigi laialdane. Takistavaid põhjusti ei ole mitte raske leida.

Esmalt nõudis ikka uus saadutegemine ja tüüteloomine põlises metsas äraütlemata palju waewa ja palehigi. Küündmata ehk ainult Jeaninaga ülestustitud kõwa maapind ei lasknud pääle naeriste wilja hästi kosuda. Mets, mis igalpool maalapikese ümber kohas, warjas päikest ega lasknud kuivatawaid tuuli ligi. Mis süiski kaswas, seda rikkusiwad tihti metsloomad ehk sõiwad koduloomade karjad. Et wiimseid eemale hoida, lasti maalapikese ümber puid ette maha. Kui neid tüütsmaa äärel enam ei kaswanud, weeti nad kaugevalt põllu ümber. Siin on meie põllu aegade algus, mida tänapäewani pääle Soome kuskilt nii palju ei leita, kui meilt.

Teiseks tohime arvata, et meiegi wabad esiwanemad põllutööd waba mehe wääri-
liseks ei pidanud ja alaliste sõjakäitude pärast mahtigi ei leidnud põldu harida. Wanad kirjad kõnelewad jägedasti sõja-
wangidest, keda orjadeks koju wiidi. Wis-
tisti seisid põllutöö nende õladel. Ja mis
hoolt ja usinust wõid ja orjalt oodata,

kedä ainult hirm taga ajab? Puudusiwad orjad, siis astusiwad naesed ja lapsed asemele. Aga nende nõrk jõud ei suutnud metsa kaotada ja põlluks muuta, kus tugewa mehe käerammu kippus raugema. Saare- ja Läänemaal künnawad weel praegu naesed — nad on elawad muinasaja kuulutajad.

Kolmandamaks ei maksnudki rahutumatel aegadel rohkesti põldu harida. Waenlased tungisiwad sagedasti maale. Inimesed läksiwad metsadesse peesju, kariloomad ja hobused aeti ühes. Wili põllul langes waenlasele saagiks. Näitusjeks niitsiwad Saksa ristiõitjad Jaanipäewa aegu 1215 Sõrwemaal orased mõekadega maha, ilma et neil niidetud wiljast kasu oleks olnud, ainult jeks, et waenlastele, wapradele saarlastele, kahju teha. Põllutöö on rahutöö, kosub ainult rahuajal ja nõuab kestwat hoolt ja wahetpidamata tegu.

Neljandamaks puudus tagaajaja — häda, kes inimesi oleks sundinud põllutöö pääle rohkem jõudu kulutama. Seiwale, mis põlluraasute andis, leidus rikkalikku lija karjakaswatamisest ja mesilastepidamisest, jahisaagist ja kalapüügist. Raubaasi, mille eest raha saadakse, wili weel mitte ei olnud. Wiljawedu oli alles tundmata; teed puudusiwad mereranda; omal maal linnaelanikka ei olnud, kes maamehe põllusaaki oleksiwad pidanud tarwitama.

Sedamööda pakkus meie kodumaa Saksa ordurüütlike tulemise ajal järgmise pildi:

Kodumaa pinda katšivad põlised rannemetsad, kuuse- ja männametsad, mille wahel mädasood ja rabad endid laiale laotasiwad. Ordu sõjawägi wõitleb 1210. a. 4 päewa tümasoodega, nii et hobused wäsimise pärast enam jalul ei seisja ja 100 looma otša lõpewad. Harwalt elaw rahwas toidab ennast pääasjalikult sellega, mida mets ja wesi pakuwad. Metjalahkudel küllwatakse saadu- ehk kütismaa pääle pišut wilja, iseäranis naerid ja otre. Põlluwäetamine on tundmata; põlluharimises on waewalt sammukene astunud. Üheharuga adraga ehk seaninaga küünistatakse juurikate wahelt pišut mulda üles ja karuäkkega siblitakse seeme tulimullasse. Abiks jääb juures on wediksed — weised, weeloomad, hobused ehk härjad. Põllutöö on naeste ehk orjade asi. Wilja all seisaw maa on alles nii kitsas, et ta wälja ehk põllu nimegi ei kanna. Põld ja wäli on wist mõlemad laenatud sõnad (Saksa Feld, Rootsi fjälled), kuna Tartumaa nurm esialgu mitte põldu ei tähenda, waid kõrget, kuiwa maapinda, muru, millest põldu wõib saada ja teha. Selle järele on wiljasaak wähene. Gimeised Saksa ajunikud peawad kohe wilja ja linnaksid Riia kaudu sisse wedama.

II.

13. aastajada tõi meie kodumaale raske pööripäewa, aga ei mitte meie põllutööle. Kui öeldakse, et see rõhutatud põlv, mis meie rahwale nüüd algas, töökoolis saanud, siis waidleb ajalugu waljusti selle wastu. Sõegi õiglased Saksa teadusmehed, nagu A. von Löwis ja A. von Hueck, tunnistawad, et jafste jiiatulek meie põllutööd ei edendanud ega kõrgemale astmele ei tõstnud. Minus muudatus oli paljalt see, et põlluharija põllusaaki mitte enam terwelt oma tarwis ei tohtinud tarwitada, waid adra päält uute maaperemeeste ülespidamiseks kümneft pidi maksma. Adramaaks nimetati põld, mis esiotsa 1200 witsa ehk latti piff ja 300 witsa lai oli. 1233 oli niisuguse maatüki kümneks 1 waff niisu aastas määratud. Kümnele jissenõudmise kaitseks ja mäsjudel lämmitamiseks pidiwad allahoidetud rahwad lossa ehitama ja pääle selle sõjakäikudest oja wõtma. Ka nende jahipidamise ja kalapüüdmise õigusi kitsendati, esimest rüütlite lõbuks, teist munk-rüütlite ja preestrite paasturoa — kalade — muretsemiseks, aga jennised põllud jäiwad esiotsa maksu wastu päriselanikkude kätte harida. Sinna ei seganud losside ülewajatjad endid sugugi. Lossidel esiotsa põlluwäljasid ei olnudki. Nende piirid oliwad

päälegi nii laialised, et 80—100 wersta tagant wõimalik ei olnud pärisrahwast tegu sundida tegema. Kõngota lošsil oli 1382 a. 770 adramaad, Karksi lošsil 1586 a. 1000 talu! Lošside laialised maad ja metsad jaotati alles hiljem ja asutati paremate kohtade pääle mõisaid. Ordurüütlid ise ei teinud maa-harimisega mitte vähemat tegemist. Nad elasiwad wiljast, mis kümnele maksuga sisse nõuuti, ja kümnest hakati pea ühtelugu rohkem nõudma, nõnda et sellest üleegi jäi ja 1230 juba wilja wälja weeti. Sellest peame arwama, et talupojad sunnitud oliwad rohkem maad metsast põlluks tegema, et uusi nõudeid täita, ilma et ise nälga jääsiwad. Pääle põldude laiendamise uus walitus muudatusi ei toonud. Talupojad harisiwad jaatu tehes ja kütist luues wana wiisi endiste wiletjate riistadega maad. Parandamist ei nõudnud peremehed, parandusi ei oleks käsualused ka mitte wastu wõtnud. Kui 1516 Kuramaal jenniste puu-seaninade asemele adraraudu kästi hakata tarwitama, tõusis rahwa seas kange rahutus. Halwa ilma pärast ikaldas wili, rahwas aga ütles, see tulla kõigest sellest uuendusest. Minufene samm edasi oli ehk see, et floostrite kaudu uued kulturataimed meie kodumaale teed leidsiwad, aga mitte ikka õnnistujeks. Nii kaswatati humalaid esmalt floostriaedades, sest mungad oliwad kanged õllearmastajad, aga ka osawad

õllepruulid. Ka aiawilja tõiwad mungad ja preestrid ühes, niisama puuwilja. Kapjaste kasvatamine näituseks oli Läänemere maades jenni täiesti tundmata. Kord saatsiwad wanad preislased salakuulaja wälja, kes ordurüütliid pidi tähele panema. Tagasi tulles jutustas saadik: „Saksad jõowad rohku nii kui metselajad. Neist ei saawat keegi jagu, sest isegi kõrbe tühjas paigas, kust keegi midagi toidupoolist ei leia, wõiwat nemad ära elada.“ Saadik oli näinud, kuidas rüütliid kapsaid jõiwad!

Alles ordu aja lõpu pool tõi muudatusi, aga talupoegadele — ristiks. Maawalitsejad andsiwad juured maatükid laenu pääle ustawatele meestele, kes selle eest waenlaste eest maad aitasiwad kaitsta. Need asusiwad siis tühjadesse paikadesse, kus tammikud hääst põllupinnast tunnistust andsiwad, ehk lõhtusiwad külad ära. Maa pääl asuw rahwas pidi mõisa hooned üles ehitama, omad põllud mõisale andma ehk jälle metja maha raiuma, selle põlluks tegema ja edaspidi ka harima. Endise wiljakünneise kõrwa astus nüüd tegu, millest teoorjus ja pärisorjus wälja kaswas. Pärast ordu lõppu saiwad laenu meestest pärisherrad. Et maal ainult selle järele wäärtust oli, kui palju ta müügiks ja wäljameoks wilja kaswatas, siis asutasiwad pärisherrad päämõisa kõrwa karjamõisad. Sinna pandi walitseja sisse,

kes enesele waewalise elumaja üles lastis ehitada, kuna kari lahtistes aedades (karja = aedades) üle elatati. Uue walitseja ehk kubja piitsa all raiuti suured metsalahmakaad maha, tehti saatu, loodi kütist ja hariti põldu wana Gesti wiisi järele. Mida tihedamalt mõisaid ehitati — ja kus mägi, jääb mõis —, seda rohkem kurnati talupoegade üdi wälja, iseäranis Tallinnamaal. Uga wilja saadi esiotsa uutelt põldudelt ka rohkesti. 16. aastajaja keskpaigas weeti ainult Tallinna sadamast 10,000 jälitist wäljamaale. Siwimaad hakati Rootsi riigi wiljaaidaks hütüdma. Lisaks saiwad mõisad pääle orjuse weel talupoegade wiljakümnese. Ühe waka asemel, mis 1233 adramaa eest nõuuti, pidi 1601 juba Tarwastus 20 waka ruffid, 20 w. otre, 20 w. kaeru, 6 w. tatrangu, 1 w. erineid ja weel muud maksetama. Et selle juures talupoja oma põllutöö tagurpidi käima pidi, on selge. Ueg ja jõud kulus mõisapõllul ära, tahtminegi oma põldu hästi harida pidi lõd-waks jääma. Kas maksis tall orjata, koguda, hoida, kui ommeti pärast jurma kogutud wara mitte lastele pärandada ei jäänud, waid mõisa omaks tunnistati?

Järgmised aastajad töiwad ainult nii palju muudatusi, et mida harwemaks sõdade ja katkude põhjal rahwas jäi, seda raskem koorem rahwale selga pandi. Uuendused, mis mõisad omas majapidamises

ette wõtjivad: ristihaina ja lina kasvatamine, wiinakööride ja õllekõdade asutamine, wiinawoorid, weiste nuumamine jne., kõik pidiwad talupojad korda saatma ja pääle endiste tööde oma pääle wõtma. Mis ime siis, et terwed wallarahwad waewase toidu, ränga töö ja hoolimata ümberkäimise põhjal fiduraks ja põduraks jäiwad. Friebe, kes muudu meie talupoegade raskeid olusid kõigeft wäest maha jalgab, kirjutas 100 aasta eest: „Harjumine teeb inimese ojawõtmatumaks. Üranälginud talupoega näha, nagu see peaaegu iga kewade sünnib, on meie meelest vähem hirmus.“ Ja oleks sellest kellelgi kasu olnud? Tööjõudu ei tõumatud mitte paranduste pääle pinguli, waid teda raisati armetumal kombel. Wäikeses mõisas, kus 120 wakamaad põldu, oli aasta otsa wallast 60 teomeest hobustega platjis. Sõnnikuwedu — arwu poolest ehk sai meie aja koormate järele arwatud 500—600 wanakritäit, kestis nädalat paar. Mõnel teomehel oli kümme äpardust tee pääl ees ja ei saanud päewagagi koormat sõnnikut metja. Oleks selle juures vähemalt meie rahwas töökaks kaswatatud! Uga teoorjus oli päris laiskuse ja hooletuse kool. Tuttaw ajalookirjutaja Bernhardi, kes lapsepõlwes meie kodumaal wiibis, ei jõua küllalt imestada, kuidas Wõiifiku mõisas umbes pooltofinat tugewaid teomehi juweotja mõisaaeda

lastakse wahtida, kus mõned hapu wiljaga õunapuud kaswawad, aga sügisi on siiski kõik wissikesed puude otsast kadunud! Oleks toidus natukenegi parem, riided tingakenegi korralikumad, ümberkäimine pisutki inimlikum olnud — töö pärast ei oleks teomehel nii mõnesti kohas kaewata olnud. Seda suurem kitsikus oli peremehel ja perenaesel kodu. Hari põldu, et nälga ei sure, ja saada kõik saad teopoisile ja tema tööloomale mõisa järele! Ja mis sai sellest mõis? Ei muud, kui et suure walla poolt paarsada wakamaad mõisapõldu ilma hinnata, aga wanal wiletjal wiisil ära hariti, ja paar sada wakka wilja Riiga, Tallinna ehk Pärnu sadamasse sai ära müüa! Mõisates walitses rahapuudus ja waejus, taludes leiwapuudus ja wiletjus.

III.

Alles Talurahwa seadus 1849 ja 1856 tõi meie allapoolle libisewale põllutööle peatust. See seadus päästis vähemalt talumaa teoorjusest lahti ja seadis selge raharendi asemele. See tegi talupoja tööjõuu wabaks ja juhtis selle oma põllu pääle. Ja oma põllu fiske maksis matta higi ja werewaewa. Sest ostmise teel sai see põld pea harija pärisomaks. 50 aasta eest hakkasime sellele seisukorrale tagasi pööрма, millest meid 600 aasta eest wägiwallaga lahti kisti: Oma tuba, oma

l u b a. Säält, 600 aasta tagant, wõtsime
 põlluharimise otsa jälle üles ja katsumise
 edasi sammuda. W a b a d u s ja haridus
 aga ja p ä r i s k o h t saiwad meie uuemale
 põllutööle hingeks ja õhutajaks. Ja mis
 wabam põli wõib teha ja kuidas wabadus
 meie ettewõtteid korda saadab, selle tunnis-
 tajad oleme meie wanema põlwe rahwas
 ise. Mitte talupoegade päält üksi ei olnud
 wanne ära wõetud, et nad wabalt hingata
 wõisiwad, just mõisad, kes wabadust nii
 kangesti kartsiwad, on silmanähtawalt põl-
 lutöös kosunud ja oma pärisperemehi õits-
 wale järjele tõstnud. Ja mis nad 600 a.
 jooksul mitte ei osanud ega jõudnud olla, põllu-
 töökooliks ja paranduste algatajaks, selleks on
 nad pärast wabal ajal saanud. W ä l j a d e
 j a o t a m i s e s ja küllwikorras, põldude
 puhastamises ja põldude wäetamises,
 põllutööriistade ja kohasema seemne
 muretsemises, karja- ja hobusekaswata-
 mises ja piimatalituses, mitmetpidi on
 mõisa wäli ja mõisa õu äratawat juhatust
 pakkunud. Põllumeeste seltsid on wähe-
 mehels heitnud, et jeda, mis teadus leid-
 nud ja tegelik elu meie kodumaa põllutöö
 kohasels tunnistanud, rahwa kätte kanda.
 A j a k i r j a n d u s on sellele, mis meie selts-
 sides kõneldud, walju hääle annud, et see
 kaugele kostis üle terve kodumaa. Ja meie
 talud ja pered on märganud ja ärganud,
 õppuse, kust ta ka tuli, wastu wõtnud

ja toime pannud, mis meie elamise ja olemise uueks löi. Minult ärtele ja weertele, Lääne- ja Saaremaal, ei ole äratamise hääl weel mitte küllalt ligidale ulatanud. Ei anna neile, iseäranis Saaremaal, mõisad äratust — nad uinuwad ise —, ei jaga seltsid õpetust, — seltsid on alles asumas —, ei kosta ajakirjanduse hääl igalepoole sinna kaugele nurka, kus isaijade wiisi naesed seaninaga künnawad ja lapsed karuäkkega hingemaa taolisi põlluribasid äestawad, kus ruffikõrred pärast lõikust põldmarjade noppimisemaaks muutuwad ja weised ja lambad küllakarjamaal nälgiwad. Tulgu taewa walgus ka neile ja ajagu põgenema öö warjud maha — jäänud wendade päält!

Meie aga tahame wanema põllumeeste seltsi auupäewal Sakalamaal rõõmsad olla, et meie Jumala abiga oma st jõuust nii kaugele oleme jõudnud. Ja see teadmine, et meie wiimase 50 aasta sees kaugemale oleme saanud, kui enne kuue pika aastaja jooksul, see kaswatab meie tahtmisele ja jõuule tiiru edasi püüdma, ülespoole tungima, täienemisele lähinema. Ei mitte jeks, et meid ehk meie lapsi siis kergem põli, lahendam elu mõits oodata. Ei!

„Palge higi sees
 Waewab emast mees“
 ka edaspidi,

„Kui ta tööd nii tahab teha,
 Et mõits sest ka auu näha!“

waid jeks, et meie musta mulla jeeft wälja künnaksime selle finilille, mis meie rahwa ees awab hariduse ja teadmise mäe ja meid rikkaks teeb kõige selle poolest, „mis tõsine on, mis auus, mis õige, mis kasiin, mis lõbus, mis hää on kuulda, kui hää komme ja mis kiituse wäärt on.“

Ja see on meie kohus.

Teie, auustatud pidulised täna, põllumehed ja põllumeeste sõbrad, teie teate ilma minu ütlemata, et see ülekohus oleks, põllult alalõpmata nõuda ja wõtta, ja ei iial mitte anda ja tasuda, wõtta wilja ja põhku, mitte anda wäetamiist ja tarwilikku harimiist. Meie nimetame niisugust ümberkäimiist põlluga — põllu kurnamijeks. Aga kas ei ole ka see mitte kodupinna kurnamine, kui meie tema häid rohkeid andeid kiüll wastu wõtame —

„Kuis maa nii hellalt kannad

Su lapsi käte pääl,

Neil' annad leiba, katet

Ja wiimast aset weel —

aga mitte temale tagasi ei anna, mis tema kohus on: t ä n u selle m a a l e, „kus leiba ja wett;“ a r m a s t u s t kodupinna rahwa wastu, „kes on waiik ja wahwa;“ l u g u p i d a m i s t jellele keelele, mis „kõlilew“; a u u s t a m i s t nende w a i m l i s t e w a r a n d u s t e wastu, mille eest endine Sakala elu pandiks pani,

„Kus Waluoja wiinud on
 Su järwe laenele
 Küll mõnda meest, kell rinnus haaw,
 Kes wahwast wõidelnud,
 Kes kaitfis Gesti wabadust,
 Kes kaitfis ijamaad?“ —

Kas ei ole sell werrega wäetatud pinnal
 õigust nõuda, et tema pojad, „kes wagad,
 waprad, tugewad,“ et tema tütreid nagu
 „lilled, nii õitswad, nägusad,“ „paranda-
 wad Gesti pidu, kosutawad Gesti keelt?“

Ja nüüd, kus ma Kolga soode tagant
 terwisid pean tooma Sakala wendadele ja
 soowisid kandma Teie auupäewale, mis
 wõin ma muud ütelda, kui et wana Gesti
 wisaduse wäel Teie põld ja püüd ja iga
 auus ettewõte ihuliku elu kosutusjeks
 rohkesti õnnistaks ja teie auuwääriline
 Selts selleks heledat walgust ja loitwat
 tuld lasjeks paista terwele Sakalale. Aga
 ihuliku põlwe kosumine ja õitsumine saagu
 ainult alusjeks, mille põhjal Sakala wen-
 dade ja õdede waimu elu uuel, tund-
 mata ilul lõöks puhkema, nii et nad nende
 aadete ja sihtide lippu kõrges hoiawad,
 mis meie wanemaid on waimustanud ja
 neid wendade esimesesje rinda on seadnud
 alati, kus waja oli waenuteel kodukollet
 kaitsta ehk jälle rahus Gesti tööd edendada.

Sünnib seda, siis lehwib täna õhtu
 nägemata sellest suurest kogust läbi selle
 mehe waim, kes seda maja on alustanud,

aga mitte ei saanud lõpetada.*) Ja kuulge, kuulake: tumm juu, kes wanasti siin nii tihti leekiwal waimustusel ja sütitawal sõnal kõnelenud, kõneleb, kõneleb ja annab tunnistust, tunnistust nii rahustawat ja julgustawat:

„Ma Taara tammikutes
 Weel kuulen kanget häält!
 Kõik ennemuistsed tuuled
 Weel pole kadund säält!“

Ja:

„Weel pole kadund kõik!“

*) E. R. Jakobson.

Bind 10 kop.

